Елена Любенова

Творителната семантична категория социативност в горнолужишкия език

Увод

В семантичен план славянският творителен падеж е много пъстър и нееднороден. Творителният падеж в горнолужишкия език не прави изключение. Налице са както ясно разграничими значения, така и редица преходни, гранични случаи. За нас падежът на формално равнище (план на изразяване) е морфо-синтактична категория, която обаче се изгражда от множество семантични категории (план на съдържание). Морфо-синтактичното битие на падежа се реализира чрез падежните модели, а семантичните категории се изграждат от семантичните структури на управителя и управлявания елемент, представяни от семантични признаци. Падежните модели са в много по-голяма степен еднородни, докато същото не може да се каже за семантичните категории.

С помощта на Аксиома № 1 дефинираме падежа на морфо-синтактично равнище. Ако дадена конструкция е маркирана с признаците [+ управител], [± формална връзка] и [+ управлявана дума], чиято основна граматична характеристика е [+ падежна морфема], то е налице падежен модел.

Приемаме, че творителният падеж в горнолужишкия език се конструира от семантични категории, някои от които могат да бъдат точно и еднозначно идентифицирани и дефинирани. По-голямата част от значенията и нюансите обаче е твърде нехомогенна и неопределима. Падежният модел в горнолужишкия език, чрез който се реализира творителната семантична категория, е винаги с формална връзка. Изключение прави употребата на формата *sobu*, но и тя в спорадични случаи може да функционира с формална връзка *ze* (*ze sobu*).

Цел на настоящето изследване е да се очертаят някои типови случаи на проява на социативността в горнолужишкия език. Или по-скоро как семантичните признаци [*взаимно действие, характер на протичане на действието, качествена характеристика, цел, време*] се вписват в признака [*социативност*], който е надреден спрямо тях. На материала може да бъде извършен семантичен, синтактичен и структурен анализ (с оглед на падежния модел). Тук ще се ограничим само със семантичния анализ и с елементи от семантичната синтагматика.

Интересно е също така да се проследи глаголи с каква аргументно-предикатна структура помагат за експлицитното изразяване на социативното значение. Кой от аргументите – външния, вътрешния или адюнктите са маркирани творително. Друг важен въпрос е съотношението между семантично и структурно управление.

Представяме две семантични класификации на двама автори, изследвали по различно време социативността, но върху по-широк славистичен материал (вж. Станишева 1958, Мразек 1964). Ще проверим как се вписва горнолужишкият материал в тези две класификации и доколко те предлагат всички прояви на изследваната категория в горнолужишкия език. Ще се опитаме да засегнем и някои други въпроси, които имат пряко участие при изграждането на семантиката на творителния падеж – това са въпросите за семантичната и структурната валент-

ност, за семантичната аргументно-предикатна структура на глагола управител и за възможностите на компонентния анализ в тази посока.

1. Семантична структура на глагола. Компонентен анализ

Творителният управител описва ситуация, в която се реализира изцяло семантичният му потенциал под формата на семантични роли. Общата семантика на инструменталния модел е резултат от лексикално-семантичната съчетаемост, т. е. валентност на управителя. Различаваме лексикално-семантична валентност и структурна, т. е. синтактична валентност. Синтактичната валентност обаче е в най-пряка зависимост от семантичната съчетаемост на глаголния управител.

Според някои учени валентността е свойството на глагола да открива свободни позиции около себе си за другите части на речта (вж. ПОПОВА 1987, стр. 9). Разграничават се две страни в явлението съчетаемост (валентност) – съчетаемост, която е постоянна, задължителна, тъй като е иманентно свойство на дадена дума, и съчетаемост, която е непостоянна, незадължителна, тъй като нейната реализация зависи от нуждите на конкретния комуникативен акт (стр. 10). Всяка езикова единица притежава определени съчетателни или комбинативни възможности.

Според ПОПОВА особено важно е да се разглежда съчетаемостта на думата не като съчетаемост на цялата съвкупност от значения, когато тя е полисемантична, а на всяко нейно отделно значение, тъй като се наблюдават разлики във валентните свойства на думата в различните и лексикални значения (стр. 20). Различава се задължителна и факултативна валентност, защото в речта глаголите се свързват с различни думи. Степента на необходимост от всички видове връзки при даден глагол обаче не е еднаква.

Важен момент при изследването не само на творителната семантика, но и въобще на падежната семантика е представянето на предикатно-аргументната структура на глагола-управител. Тази процедура, съчетана с компонентния анализ, ще направи възможно не просто констатирането на определено падежно значение, но и ще ни покаже как се поражда и изгражда падежната семантика. За КОЕВА „предикатно-аргументните структури съответстват на отношенията от реалната действителност, тяхното описание трябва да бъде еквивалентно за всички човешки езици. […] аргументите могат да получават различна синтактична реализация“ (вж. КОЕВА 1998, стр. 207). Интерес за нас представляват само онези аргументи, които могат да имат творителна маркировка. Предикатно-аргументната структура е свързана с две равнища на описание – лексикално-семантично и синтактично. При лексикално-семантичното представяне стремежът е да се опишат семантичните отношения между аргументите и техния предикат (в нашия случай – глаголен управител). Структурната организация на аргументите се определя от универсални принципи, базиращи се на семантичните свойства на аргументите. Според ГЕОРГИЕВ семантиката на глагола в своята онтологична същност има широка денотативна основа при силно сигнификативно абстрахиране и широк диапазон на парадигматичните и синтагматичните отношения (вж. ГЕОРГИЕВ 1993, стр. 126). Глаголната семантика се структурира чрез понятието за действие с признаците [± извършване] и [± протичане]. Сигнификатът тук представя многообразната действителност на вещите, проявите, качествата, обстоятелствата и отношенията като динамика на извършване (осъществяване, разкриване, съществуване, превъплъщение, измеримост, квалификация и др.) с

оглед и на определено субектно ангажиране на предметната даденост. Глаголът е признакова дума от особен род, която по аналитичен път представя особеностите и проявите на предмета като признак, съотнесен към деятеля, именно като действен признак. Семантиката на глагола предполага широк обсег на синтагматични отношения. Нейният синтагматичен еквивалент включва богат спектър от обектни, субектни, глаголно-определителни и обстоятелствени отношения с техния израз в съответна синтактична форма. Без да се търси някакво пълно покритие на семантика и синтагматика, трябва да се отчита първообразът на тези отношения в семантиката за действие, предполагаща по своята природа обектно обхващане на предмет, субектна мотивираност, обстоятелства на извършване и пр., които се трансформират в абстрахирани смислово-синтактични отношения. Ст. Георгиев смята, че синтагматиката е в основата си семантична (лексикална) съчетаемост, която намира израз във формалните средства на синтаксиса и от семантична се превръща в синтактична като елемент на синтактичното отношение и на синтактичната структура (части на словосъчетанието и изречението). Семантичната съчетаемост може да се формализира (стр. 71).

Руската авторка А. А. Уфимцева заявява, че „докато в именните лексеми понятийната и предметната отнесеност (сигнификатът и денотатът) се поместват в пределите на номинативното значение на един и същ словесен знак, то в глаголните лексеми, изразяващи чрез своята семантика понятието отношение, тяхното взаимодействие като че ли се изнася извън рамките на глаголната лексема и се пренася в областта на синтагматичните отношения на действието (състоянието, процеса), изразено с глагола, към неговия обект или субект, или към единия и към другия едновременно“ (вж. Уфимцева, цит. по Маринова 1996, стр. 10).

Установяването на включените в номинацията семантични признаци според Маринова (стр. 15) става чрез метода на компонентния анализ, признат като един от най-надеждните методи за анализ на семантичната структура на думата. Но доколкото семантиката не се поддава на пълна формализация, и самият метод не отговаря напълно на изискванията за точност, последователност и непротиворечивост. Речниковите дефиниции обаче в по-голямата си част могат да се разглеждат като отражение на съществените признаци на значението. Семантичните елементи в семантичната структура често взаимно се обуславят – наличието на една сема предполага присъствието и на друга, чието изразяване може да бъде както експлицитно, така и имплицитно. Много от глаголите, мотивирани от междуметия, като *бафкам*, *мяуча* и др., наред със звуковия ефект, свързан най-често със субекта на действието, съдържат имплицитно семантичен признак „начин“. Семата „начин“ на извършване на действието, включена в номинацията на много глаголи за речева дейност като дърдоря, бърборя и др. често се асоциира и със сема „незначимост на съдържанието на изказването“.

За Ст. Георгиев компонентният състав на глагола като научен проблем е един от най-сложните, свързан с характеристиката на голямото многообразие на семите и тяхната комплексност и йерархия (вж. Георгиев 1993, стр. 137). Михайлова също смята, че компонентният анализ е метод за семантично изследване, чрез който значението на дадена дума се разлага на по-прости съставни части (вж. Михайлова 2001, стр. 48). Тези съставки, носители на собствено, в повечето случаи неразложимо значение, се наричат от различните автори семантични компоненти, семантични маркери, семи, постулати на значението или семантични предикати. В основата на този метод за анализ е схващането, че значението на всяка дума представлява съвкупност от известен брой елементарни смисли,

анализът на които би могъл да се проведе чрез изразяването им с помощта на опозиционни, дистинктивни двойки признаци, чрез свеждане на значението на думата до нейните първични контрастивни елементи. Авторката отбелязва, че общото значение на думата не представлява механичен сбор от семантиката на отделните компоненти (стр. 49). За семантиката на всяка лексема са характерни вътрешна организация и строго определена йерархия. Чрез метода на компонентния анализ се изследват най-често групи лексеми, влизащи в рамките на едно и също семантично поле, защото е трудно (ако не и невъзможно) да се открои система от дистинктивни признаци, характеризиращи всички лексеми в даден език. Повтарящите се семантични компоненти са основа за диференциране на значението на отделната лексикална единица в рамките на по-широко семантично гнездо.

2. Семантичната категория социативност

Според Р. МРАЗЕК творителният падеж е многозначен падеж, чиито конкретни значения исторически са се задържали най-дълго (вж. МРАЗЕК 1964). Още в дописмения период на славянските езици той е притежавал богата гама от адвербиални значения, наследени от праславянския и индоевропейския (стр. 10). Според автора като падежна категория творителният се е формирал само в славянските, балтийските и индоиранските езици, докато в останалите се пазят само следи или въобще отсъства (стр. 10). Въобще „конкретните“ падежи (аблатив, локатив, инструментал) са се стабилизирали парадигматически само на една част от индоевропейската територия, докато на останалата част или въобще не са се развили, или са се слели с другите падежи. Ясно е, че регистрираното в исторически план семантично многообразие не се явява продължение на едно изходно състояние, а е следствие от продължителна дивергенция на едно по-тясно и по-архаично семантично ядро. Така се сблъскваме с въпроса за „изконното“ значение (семантика) на творителния падеж. Съвременната индоевропеистика според Р. МРАЗЕК (вж. стр. 10) се придържа към становището, че в основата на парадигматически оформилия се творителен падеж са стояли вероятно две допарадигматични образования: едното със социативно значение, а другото с инструментално значение. Исторически тези две значения са свързани именно благодарение на общата си смислова близост. И затова всички опити да се изведе едно значение пред останалите са обречени (вж. стр. 14). Авторът констатира, че структурната лингвистика така силно се старае да прокарва идеята за общо значение, че това изглежда все по-малко изпълнимо, имайки предвид падежното семантично многообразие (стр. 14).

Във връзка с творителната многозначност и обилието от възможни функционално-семантични нюанси стоят и случаите на тяхното често преплитане, взаимно наслагване, а също и евентуалната им неутрализация. Това се доказва на общославянска почва с т. нар. творителен предикативен и с употребата му след множество глаголи с разнообразна семантична структура. Днес той е продуктивен именно в тези свои синтактични функции, докато във функцията на обстоятелство се наблюдават и някои регресивни тенденции. Според Р. МРАЗЕК (стр. 16) най-голямо типово многообразие творителният падеж притежава в източнославянските езици, в по-малка степен в западнославянските езици и най-слабо семантично многообразие се среща в южнославянските езици. В разговорната форма на

горнолужишкия език почти отсъства творителен предикативен; запазено е причинното значение, както и местното значение (стр. 18).

Творителен социативен изразява различни отношения на съобщност, равноправно, съвместно участие на две или повече субстанции при реализирането на даден признак. В съвременните славянски езици за изразяването на това значение се използват творителни модели с формална връзка *с.* Може да се каже, че това значение и значението „инструменталност“ се отнасят към ядрените творителни значения. Срв. напр. в горнолужишкия език за изразяване на партньора, с който съвместно се извършва действието*: jěć* ***z přećelom****, rozmołwjeć so* ***ze susodom***.

Основавайки се на по-широк славистичен материал, Р. Мразек разделя творителния социативен на следните семантични подвидове в рамките на творителните падежни модели, изградени без формална връзка. Като имаме предвид това обстоятелство (т. е. липсата на формална връзка), не трябва да се изненадваме, че в раздела за социативността в монографията на Р. Мразек информацията за лужишките езици както в исторически план, така и от гледна точка на съвременното състояние е повече от оскъдна. Очевидно е, че днес не само в горнолужишкия език (където това е без изключение) експлицитното изразяване на формалната връзка *с (s, z)* е абсолютно задължително условие, за да функционира падежен модел със социативно значение.

В споменатото вече изследване Р. Мразек отделя три семантични подвида в рамките на семантичната категория социативност; ще представим накратко класификацията на автора:

2.1 Същински творителен социативен (стр. 20). Същинският творителен социативен падеж трябва да отговаря на две условия: 1. Равноправно, съвместно участие на две или няколко самостоятелни субстанции в действие; 2. Задължително участие на непреходен глагол в модела. Според Мразек това същинско значение, и то без участието на формална връзка, не се открива в съвременните славянски езици. Затова пък според автора изобилстват случаите на псевдосоциативност. Става въпрос за разнообразните случаи на т. нар. творителен за съпровождащи обстоятелства (напр. *и азъ поиду к вамъ* ***яростью лукавою***, Лавр. лет., примерът е по Мразек, стр. 20); много от тези значения биха могли да бъдат отнесени и към семантичните категории за начин на действието в най-широк смисъл. Според Мразек същинският творителен социативен най-добре е засвидетелстван в индоиранския езиков клон, докато в останалите езици се срещат само изолирани случаи. Примерите на автора са от по-стари славянски текстове и липсват случаи на същински социативен без формална връзка. Липсват също така примери от горнолужишкия език.

2.2 Творителен социативен за съпровождащи обстоятелства (стр. 22). Този псевдосоциативен творителен без формална връзка има няколко семантично-синтактични разновидности, като при някои от тях социативната семантика е съвсем незначителна. Ядро на цялата категория е творителният, който изразява начина на действието посредством физически, психически или друг признак, който се открива в субекта по време на действието. Според автора тази социативна разновидност е добре позната във всички архаични индоевропейски езици, а в съвременния литовски език активно функционира и днес. Привежда се илюстративен материал от руския, чешкия, някои сърбохърватски диалекти, но отново липсват примери за горнолужишкия език.

2.3 Творителен социативен за качествена характеристика (стр. 28). В този случай падежен управител е съществителното име. Изразява се относително постоянно качество, свойство на лицето или предмета. Тази социативна разновидност сравнително рано се е изгубила в славянските езици. Привеждат се примери от старобългарски и старочешки текстове, но липсват горнолужишки примери.

В цялото изследване на Р. МРАЗЕК се забелязва стремеж да се следва направеното вече за творителния падеж в славянските езици няколко години по-рано (вж. Творительный падеж в славянских языках 1958). Общото и за двете изследвания е, че по неизвестни причини горнолужишкият материал е изключително слабо представен.

3. Семантичната категория социативност в горнолужишкия език

Както вече стана ясно, през 1958 г. под редакцията на С. Б. БЕРНШТЕЙН излиза от печат книгата „Творительный падеж в славянских языках“; разделът за социативността е написан от Д. С. СТАНИШЕВА (стр. 41–76). Основната цел на изследването е да се регистрира и опише разнообразната творителна семантика във всички славянски езици, и то както от историческа гледна точка, така и от гледна точка на съвременния славянски материал.

За Д. С. СТАНИШЕВА няма съмнение, че в праславянския език творителен социативен се е използвал и без формална връзка. За това свидетелстват най-вече факти от староруския, някои сърбохърватски диалекти и други славянски езици (стр. 41). Авторката отбелязва, че творителен социативен безпредложен се среща в кашубския език, но само пред местоимението *sobą* (стр. 43). Ние ще добавим, че безпредложната творителна употреба на това местоимение е много характерна и за горнолужишкия език *(sobu)*. Семантичната класификация на Д. С. СТАНИШЕВА ни се струва по-подходяща за горнолужишкия материал, защото тя е съобразена с основното изискване при изразяването на социативността в съвременните славянски езици, а именно – наличието на формална връзка. Другата не по-малко основателна причина, поради която се спираме на тази семантична класификация е фактът, че ексцерпираният от нас материал от горнолужишкия език изцяло подкрепя размишленията на авторката, което ни се струва убедително доказателство за това, че става въпрос за универсални критерии, които отдавна са приложени при разглеждането на социативността в останалите славянски езици.

Според Д. С. СТАНИШЕВА семантичната категория социативност не е еднородна категория, а вътрешно се разчленява на следните подвидове: същинска творителна социативност, творителна социативност за взаимно действие, творителна социативност за характера на протичането на действието, творителна социативност за качествена характеристика, творителна социативност за цел и творителна социативност за време. Ще представим накратко различните подвидове на социативността, но изпълнени с горнолужишки материал.

3.1 Същинска творителна социативност. Означава съпровождане на едно лице или предмет от друго. Може да се изрази както с лично, така и с нелично съществително име. Почти всяко глаголно действие може да се извърши съвместно с

друго лице. По такъв начин с помощта на формалната връзка *z* се изразява съпровождане, без да се установява йерархията, отношенията на подчинение. Най-често обаче водещото, главното лице при извършване на действието е максимално немаркирано от каквато и да е падежна морфема, т. е. то е в номинатив.

Интересно е да се проследи какви глаголи участват в реализирането на това значение и ако е възможно да се покаже кой от съответните лексикално-семантични варианти на глаголния управител участва в конструирането на значението социативност. За съжаление, изпълнението на тази задача е донякъде възпрепятствано от факта, че за горнолужишкия език все още няма изработен тълковен речник, така че за част от лексикално-семантичните варианти на глаголите можем само да гадаем. Защото, както вече споменахме, речниковите дефиниции в поголямата си част могат да се разглеждат като отражение на съществените признаци на лексикалното значение.

Друг важен въпрос е глаголи с каква аргументно-предикатна структура помагат за експлицитното изразяване на социативното значение. Кой от аргументите – външния, вътрешния или адюнктите са маркирани творително? Както вече беше посочено по-горе, чрез творителната семантична категория социативност се изразяват различни отношения на съвместно, равноправно, едновременно извършване на действието.

Системността на лексикалната семантика и в горнолужишкия език се проявява в парадигматичните и в синтагматичните връзки на глаголните лексеми. Основана на понятието **„**отношение**“**, семантиката на глаголните лексеми до голяма степен зависи от характера на съчетаващите се с тях съществителни имена. В нея намира отражение не само номинацията на действието, но и неговата връзка със субекта и с обекта (вж. МАРИНОВА 1996, стр. 35). Семантичният субект и семантичният обект като основни компоненти на семантичната структура на глагола се изразяват на повърхностното равнище с помощта на определени словоформи, свързани с глагола чрез определени синтактични отношения (вж. МАРИНОВА 1996, стр. 67). Глаголните управители в подобни модели принадлежат на различни семантични полета, което ни подсказва, че глаголи с най-разнообразна семантика могат да се включат при изразяването на социативността. Общото при всички тях е, че семантичната им структура задължително изисква участието на семантичен субект (външен аргумент). Семантичният им обект е непряк (срв. напр.: *Kak wobchadźam* ***z mjeńšinami****?* Pola sady *Dźe* ***z dźědom*** *do zahrody.* и др.*)*.

Творителната маркировка на непрекия обект свидетелства, че глаголите са задължително непреходни (срв. напр.: *wostać, powědać, hrajkać sej, rěčeć, hić* и др.).

До голяма степен социативното значение се дооформя и от семантиката на творително маркирания елемент – това могат да бъдат както съществителни с конкретно значение (напр.: *sotra, nan, swójba, knjez, susodka, ja, ty, dźěd, přećel, pos, žona, kolegina, rjadownja* и др.), така и съществителни, които нямат реален денотат, а изразяват абстрактни понятия, представи (срв. напр.: *mysl, radosć, mjeńšina* и др.). От синтактична гледна точка при всички тези глаголи вътрешните им аргументи се реализират с предложна група [$z + S_{(instr)}$]. Външният аргумент не се отбелязва, тъй като се приема, че винаги е задължителен – той е равен на семантичния субект. В редица случаи обаче творително маркираният елемент може да бъде съ-субект, т. е. може да взема равноправно участие в извършваното действие – и тогава става въпрос за разширен подлог.

В някои случаи глаголът се отнася по смисъл не само към съществителното, което е в номинатив, но и към съществителното с творителна маркировка, тъй като действието на практика е общо и за двете лица. Обаче на единия от участниците в действието (на субекта) се пада главната роля, а участникът, маркиран творително, само съпровожда първия. Понякога обаче главното действащо лице може да бъде и творително маркиран; обикновено когато става въпрос за лице, отличаващо се със своята значимост, обществена роля и функции или просто с по-голяма активност в конкретното действие (напр.: ***Dźe*** *z dźědom* ***do zahrodki.*** *Z nanom* ***zwažich so na jednu bobowu jězbu*****).**

Примери за същинска творителна социативност:
Z nanom *zwažich so na jednu bobowu jězbu. Fašisća* ***ze Židami*** *nječłowjesce zachadźeja. Nan wosta* ***z maćerju*** *doma. Jědźe z psom po picu. Kak wobchadźam* ***z mjeńšinami****? Pój* ***ze mnu****. Dźe* ***z dźědom*** *do zahrodki. Chodźeše* ***z Pětrom*** *na tajke wječorki. Chcu domoj* ***z tobu*** *hić. Běše* ***ze swojej swójbu*** *w Berlinje žiwa. Sy* ***z nimi*** *derje do N. dojěła? Doma njemóžeše* ***ze sobu*** *ničo započeć. Njebě* ***z Wiktorom*** *a mjez wulětnikami. Piješe a žortowaše* ***z kolegami****. Wšudźe w bydlenju nošeše aparat* ***ze sobu****. Přetož w prěnim tydźenju junija jědźeše knjez N.* ***z rjadownju*** *swojeje šule do Porynskeje. To bě korčma, w kotrejž druhdy* ***z Jantom*** *piwo piješe. Je ju lubował, swoju žonu, kiž bě k druhemu šła,* ***z třomi*** *jeho* ***dźěćimi****, kotrež je tež lubował.*

3.2 Творителна социативност за взаимно действие. Означава лице или предмет, които са обединени с общо участие при действие с друго лице или предмет, изразено с номинатив. Двамата участници са едновременно субект и обект на действието, тъй като действието преминава от единия върху другия. По-голямата част от глаголите, които участват в образуването на това значение, са възвратни. В славянските езици творителен социативен за взаимно действие е известен при следните семантични групи глаголи: при глаголи, означаващи взаимен разговор, беседа, спор, сговор; при глаголи, означаващи игра, борба; при глаголи със значение да се срещна, да се запозная, да се разделя, да си пообщувам; при глаголи със значение карам се, помирявам се, съдя се; при глаголи със значение венчавам се, сродявам се; при глаголи със значение да се омешам, да се съединя, да се събера; при глаголи, означаващи търговия, размяна, делитба.

Семантично принадлежащи към различни класове, тези глаголи в повечето случаи не могат да бъдат разширени с пряко допълнение. Появата на непряко допълнение е предизвикана от факта, че семантичният непряк обект е в позицията на придружител, съпровождащ елемент на семантичния субект при реализиране на глаголното действие. Глаголният управител е предимно възвратен глагол, напр.: *rozžohnować so z* (разделям се с), *zarejować sej z* (танцувам с), *rozmołwjeć so z* (разговарям с), *rozžohnować so z* (*Poldijom*), *zarejować sej z* (*Poldijom*), *rozmołwjeć so z* (*mojej susodku*), *bić so z* (*Jurijom*), *spřećelić so z* (*druhimi*), *rozmołwjeć so z* (*wami*), *hrajkać sej z* (*tutej mysličku*), *rěčeć z* (*tobu*) и др.

Творително маркираният елемент в рамките на модела може да назовава както конкретен денотат, така и да няма пряк корелат в действителността.

Глаголните управители описват ситуация, в която задължителни участници са „Аз“ и „Ти (Това)“, с които заедно, съвместно се извършва действието. Всички останали условия и обстоятелства се оказват несъществени. Глаголните управители в тази категория принадлежат към различни семантични полета и затова е

трудно да се открие система от дистинктивни признаци, характеризиращи всички глаголи. Те първо трябва да се групират по семантични полета и чак тогава да се опишат признаците.

Например Ст. Георгиев разделя цялата глаголна лексика в шест семантични полета (вж. Георгиев 1993, стр. 129–133).

Глаголите според тази класификация биват:

1. глаголи за дейност (от различен характер);
2. глаголи за движение;
3. глаголи за състояние;
4. глаголи за самоизява;
5. глаголи за положение;
6. глаголи за протичане.

Всичките шест семантични полета са в състояние да опишат и глаголната лексика в горнолужишкия език. Описанието на глаголните управители от семантичната категория социативност по модела на посочената класификация засега ще остане извън обсега на нашето внимание. Подобна операция изисква също така и много по-голямо количество илюстративен материал, за да бъде семантичното групиране на творителните глаголни управители по-убедително и достоверно.

Примери за творителна социативност за взаимно действие:
Rozžohnować so ***z Poldijom****. My sej* ***z Poldijom*** *zarejowachmy. Rozmołwjach so* ***z mojej susodku****. Jan so* ***z Jurijom*** *bije. Nan sej* ***z maćerju*** *dary wuměnja. Dołho smy* ***ze starym knjezom*** *hromadu sedźeli. Też* ***z druhimi*** *bě so spřećeliła. Móžemoj so* ***z wami*** *rozmołwjeć?* ***Z kim*** *by sej doma hrajkać dyrbjała. Rozmołwjam so* ***z Martinu****. Bych so* ***z Tobu*** *jara rady wo tym rozmołwjał. Njeměješe hišće Ralfa,* ***z kotrymž*** *je nětko živa. Jeje dołhe włosy zejhrawaja w powětře, kaž bychu sej* ***z wětřikom*** *hrali. Prěnjeho julija potajkim so rano kaž přeco* ***z mojej žonu*** *rozžohnowach. Wón móže so* ***z nimi*** *rozmołwjeć. Haj, tež* ***z nim*** *bě wona spała. Přećel našeje swójby je* ***z Kristlu*** *spał. Wučerka šćěka so* ***z dohladowarjemi****, prědku w busu.*

3.3 Творителна социативност за характера на протичане на действието. Може да определя състоянието на субекта в момента на извършване на действието или самото действие. В този случай означава признак на действието, т. е. характеризира действието. При това съвместни членове, участници са не два предмета (както при същинския социативен), а две действия, едното от които, явявайки се главно, е изразено с глагол, а второто (второстепенното) – с абстрактно съществително, маркирано с творителна морфема.

В научната литература според Д. Станишева (стр. 58) се предполага, че употребата на това значение се засилва във втората половина на XVIII – началото на XIX в. под влияние на западноевропейските езици (ср. немския предлог *mit,* френския – *avec*).

Както вече споменахме по-горе, характерно за това творително значение е, че творително маркираният компонент на модела е предимно абстрактно съществително име, напр.: *nadźija, spěch, chrobłosć, posměwk, wjesołosć, bórčenje.* Неговото собствено лексикално значение съпровожда лексикалното значение на гла-

гола управител и го характеризира откъм допълнителни признаци, привнася допълнителни, незадължителни нюанси в глаголната семантична структура.
Примери за творителна социативност за характера на протичане на действието в горнолужишкия език:
*Hlada na nas **ze wšej nadźiju**. **Ze spěchom** wjesłuje. **Z chrobłosću** zwěrju sebi prajić* [...]. *Wona pohladny k njemu **z posměwkom** a **prašakom.** Durje prasnychu do zamka **z njemałym wrjeskom**. **Z njesćerpnym chwatkom** so prašeše.* [...] *wuwoła wón **z wjesołosću**. **Z napinanjom** zběha hišće hłowu. **Z luboznym posměwkom** kwituje předawarka twory, prjedy hač so dodawar zaso zminje.*

3.4 Творителна социативност за качествена характеристика. По този начин се определя обекта: а) според негова характерна особеност, притежание на нещо характерно: łastojčki **z čorno-módrymi pjerjemi**; б) по съдържанието, по състава: *knižka **z basnjemi** abo **powědančkami**.*

а) Творителен социативен за качествена характеристика, означава характерните особености на лицето, предмета; най-често се харектеризира външния им вид, напр.: *žona **ze zamochtanym wobličom,** wobličo **z mutnymaj wočomaj .***

б) По съдържанието, по състава, напр.: *zešiwk **z mojimi pěsnjemi.** škleńca **z winom,** tyzka **z cigaretami.***
Творителният управител в този случай е предимно съществително име, а творително маркираният компонент на модела назовава както конкретен, така и абстрактен денотат.

Примери за творителна социативност за качествена характеристика в горнолужишкия език:
*Myslu na łastojčki **ze swojimi čorno-módrymi pjerjemi**. To je wustajeńca **ze žiwymi wakami, brukami, ješćelcami a hoberskimi pawkami**. Knižka **z basnjemi abo powědančkami**. To je póšta **z telefonom**. **Z čerwjenymi wočemi** sedźeštaj sej napřećo. Šěroke łožo **z dwuzapřahowym poslešćom**. Žona **ze zamochtanym wobličom**. Nowe bróžnje **z dwojimi mócnymi wrotami**. Poliwka **ze swinjacymi wušemi**. Blěde wobličo **z mutnymaj wočomaj**. Zešiwk **z mojimi pěsnjemi**. Sćěny **z różičkatymi tapetami**. Škleńca **z winom**. Tyzka **z cigaretami**. Wysokodomy **ze słabo wobswětlenymi woknami**. Słyšeše muski hłós **z akcentom**, kiž so za njej prašeše. Muž bě hłowu wjetši hač wona, **z nawočemi**. Wón hlada na zelenu łuku **ze žołtymi dypčičkami**. Zda so, zo dyrbju tule hišće někotre lěta přebywać. Nic w našim domčku, ale w małej stwičce, dwaj króć tři metrow wulkej, **z łožom, blidom a ławku**. Jeho woči hladatej k woknu **z decentnymi lěsycami**. Wón njewidźi časnik **z pokazowakomaj**. Přeco přińdźe ke mni, hdyž zyma přińdźe, hdyž přińdu dešće **z nabubnjenymi krjepjelemi**. Tačel **z chwatacymi melodijemi** so hišće wjerćeše. Kontury meblow běchu jasnje spóznać, wuski kamor, stólc **z Rijinymi drastami** a klawěr. Mjezwočo małeje holčki **ze swětłymi kudźelojtymi włosami** so z wobraza směješe. Na pulće steji lampka **z kłobukom**. Potom pozasta před wobrazami **z wotkrytymi ćěłami, z rjanosću młodosće**. Jeje nazeleń woči běštej **z mučnotu** napjelnjenej. Wona zapnje małe radijo **z digitalnym časnikom**. W slěbornym dźeržadle špiheluje so brjenk kapsneho noža **z čerwjenym čronom**. Wona słuša hólčecej **z čornymi włosami** a **ćmowymaj wočomaj**. Tón wulki sylny **z čornymi šešerjemi**, kiž bě dwójce sedźo wostał. Tón mały **ze šěroblond kudźerjemi**. A tón pihawy **z čerwjenymi włosami** a **módrozelenymaj wočomaj**. Bus **z dźěćimi** smali po hórkatej krajinje. Wón moluje nad skaliskami brězy **z běłymi nohami**.*

3.5 Творителна социативност за цел. Означава целта на извършването на действието (срв. напр. в чеш.: *přišli* ***s návrhem***; рус.: *пришел* ***с предложением****, приехал* ***с просьбой***). Тази конструкция може да бъде трансформирана в подчинено изречение за цел. Творителната социативност за цел не е много характерна за горнолужишкия език и се среща рядко. От ексцерпирания материал, с който разполагаме на този етап, също не открихме случаи на творителна социативност за цел.

3.6 Творителна социативност за време. Означава събитие, действие, явление, време от годината и др., с настъпването на които, като че ли съпровождайки ги, започва да се проявява друго действие, изразено с глагола. Творителен социативен за време може да означава:

а) Момента, от който започва едно или друго събитие: *Mój pak smój* ***z nowym lětom*** *nowaj swěrnaj přećelej.*

б) Действие, едновременно с което започва друго действие, изразено с глагола: ***Ze switanjom*** *žona zawoła mać.* ***Ze słóncom*** *stawać. Tuta nazymska njedźela na sewjeru bě tajka zymna a ćmowa, zo hižo* ***ze switanjom*** *wječor přichadźeše.* ***Z ranjom*** *třělenje pozastawaše.*

в) Редица последователни моменти, с настъпването на които се развива дадено действие: *Bywa* ***z lětami*** *mócniši.*

Примери за творителна социативност за време:
Bywa ***z lětami mócniši. Z jeho smjerću*** *rozpadźe swójba. Mój pak smój* ***z nowym lětom*** *nowaj swěrnaj přećelej.* ***Z ranjom*** *třělenje pozastawaše.* ***Ze schadźenjom słónca*** *ma serbski wojak* […]. ***Ze słóncom*** *stawać. Tuta nazymska njedźela na sewjeru bě tajka zymna a ćmowa, zo hižo* ***ze switanjom*** *wječor přichadźeše.*

От направения преглед на семантиката, реализираща се в границите на творителната социативност, се откроиха няколко единствено възможни падежни модела за разглежданата семантична категория.

При същинската социативност преобладава глаголният управител [V], но се среща субстантивен [S] и адективен [Ad]. При социативност за взаимно действие по-активен е глаголният управител [V]. За творителната социативност за характера на протичане на действието управителят също е от глаголен тип [V]. При творителната социативност за качествена характеристика се налага съществителното име като управител [S]. Семантичният признак социативност за време се реализира благодарение на глаголния управител [V].

В заключение ще обобщим, че с изключение на социативността за цел за останалите пет семантични разновидности на социативността съществува илюстративен материал в горнолужишкия език. Разбира се, нужно е по-детайлно описание на семантичната категория социативност в горнолужишкия език, и то не само с помощта на елементи от семантичния анализ (и семантичната синтагматика), но и с помощта на синтактичния и структурния анализ (имаме предвид падежните модели); интересно е също така да се проследи и какви граматични характеристики ще притежават отделните членове на падежния модел. Подобна операция изисква много по-голямо количество илюстративен материал, за да бъдат направените изводи по-убедителни и достоверни. Интересно е също така да се експериментира в каква степен е възможна формализацията на творителните

семантични категории, защото поне за нас е ясно, че формализацията на морфосинтактичното битие на творителния падеж (т. е. на падежния модел) е напълно възможна (вж. ЛЮБЕНОВА 2001, 2002).

Библиография

ГЕОРГИЕВ, Ст. 1993:. *Българска семасиология*. Велико Търново 1993.

КОЕВА, Св. 1998: Аргументна структура, тематични отношения и синтактична реализация на аргументите. В: *Езиково съзнание*, София, 1998, стр. 206–231.

ЛЮБЕНОВА, Ел. 2001:. За структурната репрезентация на категорията падеж в горнолужишкия език. В: *Lětopis*, 48 (2001) 2, стр. 87–94.

ЛЮБЕНОВА, Ел. 2002: Падежные модели с глагольным управляющим в верхнелужицком языке. В: *III Славистические чтения памяти профессора П. А. Дмитриева и профессора Г. И. Сафронова*, Санкт-Петербург 2002, стр. 23–25.

МАРИНОВА, Й. 1996: *Глаголи с ограничена структура в българския книжовен език*. Велико Търново 1996.

МИХАЙЛОВА, Н. 2001: Методът на компонентен анализ и глаголите за зрително възприятие в българския и полския език. В: *Съпоставително езикознание*, 2001, кн. 1, стр. 48–67.

МРАЗЕК, Р. 1964: *Синтаксис русского творительного*. Прага 1964.

ПОПОВА, М. 1987: *Кратък валентен речник на глаголите в съвременния български книжовен език*. София 1987.

СТАНИШЕВА, Д. 1958: Творительный социативный. В: *Творительный падеж в славянских языках* / под ред. С. Б. Бернштейна. Москва 1968, стр. 41–76.

SCHUSTER-ŠEWC, H. 1976: *Gramatika hornjoserbskeje rěče. Syntaksa*. Budyšin 1976.

Ексцерпирани източници

Pod Bohatej wěžu. Budyšin w prozy a basnistwje. Budyšin 2002.

ŠOŁĆINA, D.: *Seklojta šćežka*. Budyšin 1999.

Zusammenfassung

Im vorliegenden Aufsatz werden die grundlegenden semantischen Varianten der Sozialität im Instrumental des Obersorbischen behandelt. Ausgangspunkt ist die semantische Klassifikation von Д. Станишева im Sammelband „Творительный падеж в славянских языках“. Da jedoch auch in diesem umfassenden Werk das Obersorbische kaum Berücksichtigung findet, versucht die Autorin, mit einer Analyse von obersorbischen Textbeispielen diese Lücke zu füllen und damit einen Beitrag zur Theorie der Kasussemantik des Instrumentals im Obersorbischen zu leisten.